

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

ГУРАЛЕНКО Н. А.,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри теорії та історії держави і права
(Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича)

УДК 340.12

АНТИНОМІЧНІ КОНЦЕПТИ ЯК ДЖЕРЕЛО ПІЗНАННЯ ПРАВА

Аналізуються антиномічні концепти одиничного та загального, норми і факту. Робиться висновок, що між загальним правом і одиничним випадком завжди залишатиметься розбіжність, яка вимагатиме конкретизації. Загально-статична норма не дозволяє точно відобразити всі деталі й особливості конкретної справи, гнучко, послідовно, маневрово й оперативно реагувати на обставини правової реальності, що постійно змінюється.

Ключові слова: *антиномії права, правове мислення, суддівське пізнання, догма права.*

Анализируются антиномические концепты единичного и общего, нормы и факта. Обосновывается, что между общим правом и единичным случаем всегда остается расхождение, которое нуждается в конкретизации. Общестатическая норма не позволяет точно отразить все детали и особенности конкретного дела, не может гибко, последовательно, маневренно и оперативно реагировать на обстоятельства правовой реальности, которые постоянно меняются.

Ключевые слова: *антиномии права, правовое мышление, судебское познание, догма права.*

The article analyzes the concepts of antinomian law – individual and common, rules and facts. It is proved that between the common law and a single instance is always the difference that needs elaboration. Static general rule does not accurately reflect all the details and features of the particular case, can not be flexible, consistent, agile and responsive to the circumstances of the legal reality that is constantly changing.

Key words: *antinomy of law, legal thinking, knowledge of the judgment, the dogma of law.*

Вступ. Будь-який процес пізнання ґрунтується на фундаментальному виборі принципів, здатних відігравати вирішальну роль усередині нього й визначати його ідейний стрижень і мету. Часто один із принципів повністю реалізується в конкретному контексті, однак жодний не може бути затверджений як винятковий і абсолютний. Проголошення якогось положення домінантним а *priori* завжди урівноважується іншим положенням, що свідчить про роль діалектики й незмінний дуалізм «даного» та «конструкту».

Правопізнавальний процес також неможливий без невичерпних джерел, глибинних причин, фундаментальних засад його постійної динаміки й розвитку. Основою, джерелами і причиною окресленої структури розвитку виступають антиномічні протилежності (суперечності), які на певному етапі розв'язуються, «знімаються», а на наступних – виникають знову в нових формах, й зрештою ніколи не можуть бути вирішеними остаточно. Виявити загальний зміст правопізнавального процесу і вплинути на філософський вибір, який входить складовою частиною його розробки, можна лише через особливу техніку зіставлення, поєднання та дисоціалізації (від лат. *disociatio* – роз'єдную) антиномічних концептів – статички і динаміки, одиничного й загального, об'єктивного і суб'єктивного, факту та ідеї, позитивістського і метафізичного, логічного та раціонального тощо. Таке протиставлення зазвичай призводить: по-перше, до визнання за кожною з протилежних, але доповнюючих одна одну пропозицій особливі сфери правового застосування [1, с. 3]; а по-друге, слугує рушійною силою інтелектуального розвитку, прогресу правового мислення [2, с. 19-20].

Постановка завдання. Деякі аспекти антиномічної природи права висвітлювали у своїх працях В. Дудченко, А. Козловський, Г. Мальцев, М. Матузов, О. Овчинников, М. Пантікіна, Л. Подберезна, І. Тімуш, І. Шипунов та ін. Однак у вітчизняній науці комплексних досліджень з цієї проблематики не проводилось. Вказане зумовлює актуальність теми наукової статті, метою якої є аналіз антиномічних концептів права – статички й динаміки, одиничного та загального, норми і факту.

Результати дослідження. Визначальними в онтологічному статусі права, методології праворозуміння і правореалізації є такі форми та іпостасі буття, як структура (стабільність, базовість) і процес (динаміка, плинність).

Якщо в онтологічному аспекті право реалізується як процес, то в гносеологічному постає як результат пізнання у вигляді структурованого зразка поведінки [7, с. 36]. Розглядаючи питання про джерела правової нормативності, І. Тімуш зауважує: «Лише шляхом матеріалізації в формальному законі та забезпечення механізмів встановлення й підтримання на базі прийнятого законодавства відповідного правопорядку реалізація правової належності як такої взагалі може бути гарантованою» [8, с. 12]. Схожі міркування висловлює й В. Дудченко, зазначаючи, що «право неспроможне впорядкувати життя в групі, не будучи об'єктивним порядком і не гарантуючи безпеки. Виправдання будь-якого права та будь-якого управління – це, перш за все ... стабільний порядок і мир» [1, с. 41]. Ці та подібні судження зводяться в кінцевому рахунку до висновку, що визначальними у праві є якості стабільності та системоутворення, що представлені в його основному елементі – нормі, яка визначає певне бачення реальності. При цьому варто відзначити, що визначеність завжди залишається лише на рівні даності, яка стосується тільки поверхні того, про що вона свідчить. На відміну від даності, основна тенденція пізнання – проникати в глибину й виявляти внутрішнє. Користуючись такою системою координат, однобічний підхід зведення сутності і змісту права до статичної, формально-визначеної норми не завжди відповідає вимогам прогресивної, стихійно мінливої динаміки суспільного життя. Реальне буття постійно розвивається, ускладнюється й вимагає релевантної правової детермінації, яка б забезпечувала історично-конкретну експлікацію конструктивних можливостей соціального розвитку. Здатність права змінюватися разом зі зміною суспільних відносин становить головну ознаку його ефективності та визначає його спроможність слугувати надійним регулятором суспільних відносин. Постійна зміна реальної ситуації у суспільстві не вкладається в сухий формальний механізм дедуктивного мислення з більшого засновку, який складає статичну правову норму, через конкретний «живий» випадок, до висновку, який з причини їхнього поєднання перетворюється в юридичну фікцію. Жодний логічно-визначений зміст не зможе дати більше від того, що покладено в його основу. Загальні принципи позитивного матеріалу відволікаються індуктивним шляхом від позитивного матеріалу й тому узагальнюють лише те, що в ньому міститься, але не дають нічого більшого. Дедукція з цих принципів не може забезпечити рішення казусу, фактичний склад якого не передбачений у позитивному праві через його невідповідність потребам суспільного розвитку.

Значної радикалізації проблема суперечності динаміки реальних ситуацій і статички правової норми набула у працях представників правового реалізму (К. Ллевеллін, Дж. Френк, Г. Оліфент). Надаючи вирішального значення у правовому процесі емпіричним чинникам, реалісти демонстрували відверто негативне ставлення до абсолютизації та ідеалізації нормативного начала. Представники цього напрямку сприймали право, перш за все, через багатоманітність конкретних проявів. Воно, на їхню думку, перебуває в постійному русі, динаміці й змінах. Скептичне ставлення до формалізму, сприйнятих абсолютів, «довершених» систем поділяли й послідовники прагматичного інструменталізму (Р. Паунд, О. Холмс, Б. Кардозо), які протиставляли актуальні проблеми «динамічної» юридичної практики «статичному» нормативному началу. Вчені визнавали, що сучасне правове мислення має базуватися на функціональному підході і тенденції досліджувати те, як діють правові норми, як потрібно їх створювати, щоб можна було за їх допомогою досягти відповідних результатів, а не те, чи правильний у формальному розумінні цього слова зміст цих норм. Всі правові теорії є нічим іншим, як боротьбою за примирення вимог, що конфліктують між собою: вимоги стабільності та вимоги змін; право має бути стабільним, але при цьому не може стояти на місці.

Маючи статично-догматичний характер, право не завжди встигає за динамікою соціальних змін, іноді не відповідає новим умовам господарювання й соціальних взаємодій. Воно не може охопити всього різноманіття властивостей останніх, а тому не сприяє пізнанню істинної природи його динамічних інститутів, унаслідок чого перебуває у «відриві» від дійсних потреб практики. Остеронь залишається важлива площина контекстуальної проблеми, що в ідейно-світоглядній площині охарактеризовує більш глибинні, більш активні, динамічні, нелінійні, синергетично опосередковані боки розвиткового становлення дійсності, які за таких умов принципово не можуть бути істинно визначені й передбачені у статичній позитивній догмі права. Аналізуючи складність та суперечливий характер розвитку сучасної дійсності, Н. Матузов зазначає: «Останнім часом законодавство суттєво оновилося, кількісно збільшилося, зорієнтувалось на ринкові відносини, однак, незважаючи на це, все одно не встигає за швидкоплинними суспільними процесами, залишається вкрай недосконалим, містить чимало прогалин. Virізнюючись перехідним характером, воно має такі недоліки, як хаотичність, спонтанність, сумбуриність. У зв'язку із цим величезну і мінливу кількість юридичних норм доводиться постійно коригувати, приводити у відповідність до нових реалій» [6, с. 225]. Водночас інтенсифікація досліджень у зазначеному напрямі істотно посилюється динамікою суспільного життя, яку часом не лише неможливо передбачити, а й важко законодавчо закріпити. У момент судового розгляду будь-який нормативний акт уже має певний, іноді досить значний вік, а тому не може адекватно відображати сьогоdnішню реальну ситуацію в суспільстві. Досліджуючи цю проблему, А. Козловський стверджує: «Застарівши, норми-дефініції не можуть реалізувати сьогднішнє уявлення про справедливість. Враховуючи це, суддя, який прагне прийняти справедливе рішення, має бути не лише законознавцем, а й соціологом, обов'язково повинен враховувати реальні соціальні відносини, що зумовлюють живе право» [4].

Зі здійсненого вище аналізу можна зробити висновок: оскільки різноманітні несподіванки життя будуть завжди джерелом утруднень для формально-визначеної догми, остання, пристосована до реалій, що можуть

виникнути в майбутньому, стане неефективною вже завтра, залишиться «правовим текстом», свого роду «юридичною мрією» для сьогодення. Використання виключно правил формальної визначеності призводить до розриву між фундаментальною, теоретичною, формальною догматикою й практикою її застосування, до суперечності між статичною формально-логічною системою і прогресивною, стихійно мінливою динамікою суспільного життя.

У контексті вищесказаного філософсько-правового дискурсу особливого сенсу набуває проблема статично-динамічної складності правової реальності й догми права, яку утворює той факт, що, з одного боку, задля забезпечення юридичної чіткості, однозначності, організованості догма повинна бути статичною всупереч динамічній реальності, яку вона визначає, а з іншого боку, оскільки визначення – це завжди зупинка розвитку, консервація процесу, то й догма змушена уточнюватись й удосконалюватись, щоб все ж таки якось відповідати постійно мінливій реальності, руйнуючи при цьому стабільність самого права.

Визнання за сучасним вітчизняним правом носія функції основного соціального регулятора неминує сприяти комплексному, всебічному дослідженню правової дійсності, вивченню її фактичного підґрунтя, вияву каналів взаємозв'язку фактичних та нормативно-правових основ.

Визначальною при дослідженні правового буття як найбільш загального поняття, що вбирає в себе всю сукупність правових явищ і процесів, виступає нормативність як його іманентна ознака. Загальна норма є основним елементом правової матерії, нематеріальним вираженням порядку, основою побудови правової форми. Вектор осмислення правової дійсності за таких умов спрямований на визначення закономірностей впливу власне правових, юридичних явищ і процесів на факти реальної дійсності. Звідси властивості тих явищ, які виникають при накладенні, впровадженні всього правового у фактичне буття, з неминучістю відображають саме абстрактну нормативну їх складову, визнаючи за тими конкретними ситуаційними властивостями, які виявляють правове буття в його фактичному відображенні, другорядне значення. Згідно з вищевказаним підходом основні закономірності руху правової матерії зводяться до редукування, спрощення та схематизації. Серед безлічі юридичних ситуацій вишукуються аналогічні за своєю правовою суттю, що визначаються подібними життєвими обставинами, правова оцінка яких наближається до ступеня необхідності винесення однакових рішень. За таких умов задалегідь змодельована система правил поведінки передбачає «узгодження» реальності й типової повторюваної моделі. При розкладанні тієї чи іншої ситуації на правовідносини правозастосовна діяльність полягає у «зведенні» відносин між сторонами, що склалися, до відомих правових моделей. При цьому правове мислення характеризується постійним пошуком у правосвідомості аналогічних правових ситуацій, використанням минулого досвіду та набутого арсеналу методів розв'язання юридичних ситуацій. За таких умов право постає як соціальний регулятор, заснований на абстрагуванні, на пошуку схожих, типових моделей поведінки, вияві сутнісних атрибутивних властивостей, що утворюють правову матерію. Зміст права, складовими якого є точні юридичні формули, свого часу Г. Лейбніц охарактеризував так: «Це ідеал – розписати систему правовідносин у систему формул, за якими можна точно вирішувати правові спори». В описаній інтерпретації право як узагальнена абстрактна форма намагається охопити своїм регулюванням усі суспільні відносини. Але в цій узагальненості й полягає його недолік. Спрощення – це завжди страх перед складністю та різноманіттям буття. Підкреслюючи рольове значення ситуаційного підходу в пізнанні правової дійсності, у критичній філософії Віндельбанда й Ріккєрта резонно зауважується, що правові явища не характеризуються тими скрізь і всюди повторюваними подіями у просторі й часі, до яких належить, наприклад, факт руху, що досліджується в механіці. Правові явища – продукт нескінченної, різноманітної і неповторної людської діяльності. У зв'язку із цим кожен соціальний факт, яким би він не був однорідним та аналогічним по відношенню до інших, завжди визначається індивідуальними моментами, специфічними відмінностями.

Різнорманітність життєвих обставин, їх непередбачуваність, а також складність самого права (розуміння його сутності) не дозволяють з абсолютною точністю, «математично» вирішити будь-яку юридичну ситуацію. Таке абстрагування неминує зіштовхнутись зі труднощами реалізації при наявності нетипових, одиничних, неординарних життєвих обставин. Як справедливо відзначає А. Козловський, «абстрактну позитивну норму ніколи не можна сформулювати остаточно. Вона не терпить абсолютних формулювань й підводить у різних соціальних ситуаціях, усіх таких різних, під одне загальне правило. Позитивна норма не може вести до справедливості. Вона починається із закликів до «рівності», ніби рівність означає справедливий устрій життя. Насправді ж усі життєві ситуації різні, й визначити їх властивості в одній абстрактній нормі неможливо» [4].

Крім того, чим більш формальні й абстрактні уявлення про право та його джерела, чим чіткіше прописані можливі форми, способи реалізації права, тим менш гнучким і більш складним стає застосування його норм до особливостей конкретної правової ситуації. Характеризуючи вищезгадану проблему, А. Кауфман писав: «Право може стати дійсністю лише в живій взаємодії людей, їхніх правовідносинах, оскільки право – це ніщо інше, як «правильна дія і правильне рішення в конкретній ситуації, а не те, що міститься в нормах, не схема для правильної дії» [9, с. 131]. При зведенні права виключно до сукупності норм воно стає чимось зовнішнім, аморфним для людини, нав'язаним їй зверху. Основний постулат такої об'єктоцентристської

позиції розуміння людини: не людина стверджує себе у світі, вільно розвиває, реалізує моральні цінності, а формально закріплені умови диктують їй форму життя. Однак подібне вузьке трактування спотворює право, оскільки для людини цінні не норми самі по собі, а реальні можливості та блага, які вони забезпечують. Особиста зацікавленість суб'єкта в погодженні абстрактного з конкретним максимально активізує його пізнавальну активність, і ніщо інше не може бути більш ефективним джерелом такої активності [5, с. 93]. Як приклад можна навести той факт, що важко уявити собі судовий процес, в якому б сторони, перш за все, сподівались отримати відповідь, що стосувалась би якогось аналогічного конфлікту між загальними, гіпотетичними майбутніми позовниками, а не конкретно їхньої суперечки.

Отже, аналізуючи все вищесказане, можна констатувати той факт, що науково-практичне опрацювання права детерміноване використанням методології антиномізму, яка визначає його об'ємний вимір та осмислює (враховує) складну природу. Застосування такого підходу дозволяє виявити багатоманітність і складність сучасної правової дійсності, в рамках якої відбувається взаємодія та балансування абстрактного та конкретного, динаміки і статичності, норми та факту, екзистенціального й есенціального. При цьому в будь-якій оцінці права та в будь-якому порівнянні його антиномічних властивостей слід зважати на систему останніх загалом. Кожна усталена антиномічна концепція має подвійний аспект; якщо її розглядати ізольовано, вона може спричинити незручності, а інколи навіть необ'єктивність й необґрунтованість отриманих висновків. Якщо ж дивитись на неї як на складову якоїсь ширшої єдності, то вона поділятиме всі переваги, які можуть бути властиві системі загалом.

Список використаних джерел:

1. Дудченко В. Антиномії права в ученні Густава Радбруха / В. Дудченко // Часопис Київського університету права. – 2005. – № 3. – С. 38–44.
2. Дудченко В. Метод розв'язання антиномій у праві / В. Дудченко // Юридический вестник. – 2008. – № 4. – С. 4–9.
3. Клочков В. Диалектика как методология изучения теории государства и права: риторические проблемы и неопровержимые теории / В. Клочков // Философия права. – 2005. – № 2 (14). – С. 18–22.
4. Козловський А. Право як пізнання: Вступ до гносеології права / А. Козловський. – Чернівці : Рута, 1999. – 295 с.
5. Козловський А. Причинно-целевые антиномии правопонимания / А. Козловский // Право України. – 2011. – № 1. – С. 90–95.
6. Матузов Н. Коллизии в праве: причины, виды и способы разрешения / Н. Матузов // Правоведение. – 2000. – № 5. – С. 225–244.
7. Пантыкина М. Право-структура и право-процесс как форма бытия права / М. Пантыкина // Философия права. – 2008. – № 5 (30). – С. 36–40.
8. Тімуш І. Проблеми єдності природного та позитивного підходів до джерел правової нормативності / І. Тімуш // Вісник академії адвокатури України. – 2011. – № 1(20). – С. 11–17.
9. Kaufmann A. Rechtsphilosophie im Wandel. Stationen eines Weges / A. Kaufmann. – Frankfurt, 1987. – 158 p.

